

Summary

Zueva L. E. Legal expenses as constituent of principle of operationability and judicial economy are in an economic process. — Article.

In the article a question is investigated in relation to determination, signs and practical application of principle of operationability and judicial economy in an economic process with determination of certain problem questions and possible ways of their decision, taking into account the norms of current legislation.

Keywords: judicial principle, operationability, judicial economy, judicial terms, legal expenses.

УДК 346.9:347.447.8

А. О. Коліна

ШТРАФНІ САНКЦІЇ В ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Господарському судочинству притаманні деякі специфічні інститути, мета існування та впровадження яких спрямована на неупереджений розгляд та вирішення господарських спорів, а також стимулювання певної поведінки учасників господарського процесу. Одним з таких інститутів є інститут господарської процесуальної відповідальності, який являє собою сукупність певних правових норм та має специфічні ознаки, а також самостійний порядок вираження і практичне значення.

Застосування господарсько-процесуальної відповідальності, як самостійно, так і в сполученні з мірами відповідальності інших галузей права, у тому числі і матеріальними, а також у поєднанні з іншими засобами процесуального впливу призвано забезпечувати цілісність господарського судочинства та сприяти його зміцненню та правопорядку взагалі.

Господарсько-процесуальна відповідальність в окремих аспектах розглядалася у дослідженнях представників науки В. Д. Чернадчука, В. Е. Беянович, О. Г. Осадчої, Н. О. Абрамова, О. Іваненко, Н. О. Чечіної, Я. Прокопенко, С. Н. Братусь, І. А. Гурвіч, але окремої уваги потребують штрафні санкції як інститут господарського процесу, реалізація якого дозволяє шляхом вагомого державного примусу досягти більш якісного та оперативного господарського судочинства.

Метою статті є визначення поняття, змісту та ознак штрафних санкцій як форми господарської процесуальної відповідальності.

У сучасній правовій науці досі на вістрі дискусії перебувають питання правової природи юридичної відповідальності та правових санкцій. Правознавці суперечливо тлумачать їх поняття, вироблені ними дефініції відрізняються неоднозначністю. Серед висловлених у юридичній літературі точок зору можна виділити кілька основних підходів до визначення юридичної відповідальності.

Деякі правознавці суть юридичної відповідальності вбачають у застосуванні (реалізації) санкції до правопорушника [1, с. 135]. У цьому разі фактично

йдеться про заходи активного карального впливу на правопорушника з боку держави. Близьку до них позицію займають учені, які під юридичною відповідальністю розуміють санкцію за правопорушення, що передбачена нормою права на випадок її недотримання [2, с. 314]. У науковій літературі також обґрунтовується точка зору, згідно з якою під юридичною відповідальністю розуміється обов'язок правопорушника зазнати заходів покарання [3, с. 371]. Ряд правознавців розуміють під юридичною відповідальністю правовідносини, у межах яких особа, що вчинила правопорушення, зазнає заходів державно-правового примусу [4, с. 70]. Зараз поширеним у правовій науці є визначення цих правовідносин як «охоронних». Основоположником такого підходу свого часу став М. Олександров [5, с. 91–92]. Слід також вказати на підхід, що останнім часом активно розвивається, згідно з яким юридична відповідальність розглядається як комплексне явище, що містить ретроспективний та позитивний («проспективний») моменти [6, с. 145]. Прихильники цієї позиції виходять з положення, що юридична відповідальність виступає в єдності її позитивного й негативного аспектів, а також пропонують розрізняти в юридичній відповідальності добровільну й примусову форми реалізації [7, с. 8].

Увагу вчених привертає і само існування процесуальної відповідальності. Як пише В. Н. Протасов, «специфіка всякої галузі права, у тому числі і процесуальної, визначається особливостями її структурної організації, тому юридична «особа» тієї чи іншої процесуальної відповідальності буде визначати особливі принципи з'єднання в ній вихідних елементів юридичної відповідальності: адміністративної, цивільної, дисциплінарної й ін., у зв'язку з цим штрафи, що накладаються судом за процесуальні порушення, можна віднести до мір уже процесуальної відповідальності, а не адміністративної» [8, с. 136]. Хоча, уявляється, процесуальну відповідальність не слід різко протиставляти традиційним видам відповідальності: елементи, її складові, як і в будь-якій комплексній галузі, мають «подвійне громадянство». Цієї ж думки дотримується Д. А. Липинський, який затверджує, що: «Незважаючи на відносну самостійність процесуальної відповідальності, не можна не відзначити її службову роль, покликану забезпечити правильний розвиток правових відносин відповідальності, а досягнення цілей процесуальної відповідальності сприяє ефективному здійсненню функцій карної, цивільно-правової і т. п. відповідальності» [9, с. 145].

Процесуальний закон повинен передбачати ефективні засоби охорони і захисту інтересів правосуддя, ефективні процесуальні санкції. У цьому аспекті слід погодитися з думкою В. В. Бутнева про те, що «ці санкції мають, як правило, більш жорсткий, ніж звичайно, карний характер, їхнє існування повинне розглядатися не як випадковість, виключення з загального правила, а, навпаки, як закономірність, обумовлена «двоєдиною» сутністю судочинства» [10, 187].

Кожна галузева процесуальна відповідальність, у тому числі і господарсько-процесуальна, являє собою унікальне юридичне утворення, що складається з різномірних елементів, має свою особливу структуру, спосіб зв'язку елементів

відповідальності в єдине ціле. Погляд на процесуальну відповідальність як на комплексну систему забезпечення того чи іншого галузевого процесу, тобто як на цілісність, важливий у теоретичному і практичному відношенні, адже дозволяє не лише опанувати усе розмаїття державного примусу, а й довести його до практичного втілення, чого сьогодні в ГПК України, зокрема не спостерігається. Зокрема, норми відповідальності в господарському судочинстві майже не застосовуються, тільки у підручниках та наукових роботах. Судді господарських судів майже не застосовують штрафи та інші традиційні форми відповідальності до учасників процесу.

Звернемо увагу на те, що термін «санкція» багатозначний. Санкція означає не тільки засудження, але й схвалення вчинків. Найчастіше ним позначають структурний елемент норми права. Серед процесуалістів поширена думка, що санкція є можливим наслідком невиконання правової вимоги, яка може і не настати. Відповідальність же є неминучим наслідком скоєного правопорушення [11, с. 64, 74]. Так, В. П. Воложанін досить чітко визначає суть проблеми процесуальної відповідальності: «Штраф, як процесуальна санкція, відрізняється від адміністративного штрафу. На відміну від адміністративного штрафу процесуальний штраф не може бути оскаржений у судовому порядку. На відміну від штрафу як карного покарання процесуальний штраф не спричиняє судимості й не свідчить про здійснення винним злочину. Якщо процесуальним правопорушенням заподіяна майнова шкода, вона відшкодовується окремо по нормах ЦК. Накладення процесуального штрафу не перешкоджає застосуванню дисциплінарних стягнень до винного працівника» [12, с. 113, 107]. Хоча досить спірним є питання про те, що процесуальний штраф не може бути оскаржений, у цьому слід погодитися із цією думкою.

Якщо тлумачити відповідальність як обов'язок нести покарання, то різниця між санкцією та відповідальністю, по суті, не проглядається. Але такий обов'язок може і не настати. Більш вдало розкрити обговорюване співвідношення допомагають філософські категорії «форма» і «зміст», де під санкцією правової норми варто розуміти «вказівку на будь-які юридично несприятливі наслідки порушення диспозиції» — як зазначає В. С. Курильов [13, с. 48]. Слід погодитися з думкою О. Г. Осадчої про те, що «санкція — це форма, що вміщує в собі міри відповідальності, захисту та інші наслідки невиконання обов'язку, сукупність складає зміст санкції» [14, с. 238]. Реалізація такого підходу дозволяє виділити взагалі процесуальну відповідальність, а саме її форми, до яких крім штрафних санкцій входять компенсаційні санкції та застосування несприятливих процесуальних наслідків. Компенсаційні санкції включають в себе судові витрати та збитки та їм притаманні деякі риси штрафних санкцій, а саме: імперативно-нормативний характер та, як правило, грошова форма. Стягнення судових витрат (судового збору, витрат на судову експертизу, правову допомогу тощо) є заходом процесуальної відповідальності за недобросовісне доведення справи до суду. Отже, судові витрати — це відповідні грошові кошти, які витрачаються у зв'язку з розглядом та вирішенням справ у порядку господарського судочинства і покладаються на сторони,

третіх осіб із самостійними вимогами з метою їх відшкодування державі та спонукання заінтересованих осіб до врегулювання спорів згідно із законом без втручання суду [15, с. 26].

Збитки можуть бути завдані при необґрунтованому вжитті запобіжних заходів та заходів забезпечення позову. Досить дискусійним є питання щодо застосування та правового забезпечення санкцій у формі несприятливих процесуальних наслідків, яка має нематеріальний вираз та виконує функції господарсько-правової відповідальності, зокрема, це відмова в прийнятті позовної заяви (п. 2 ч. 1 ст. 62 ГПК України), залишення позовної заяви без розгляду (ч. 1 ст. 81 ГПК України), відкладення розгляду справи (ч. 2 ст. 77 ГПК України тощо). Представляється, що всі зазначені форми відповідальності притаманні господарському судочинству та підкріплені заходами відповідальності іншої галузевої належності: кримінальної, адміністративної, дисциплінарної тощо. Також всі воно можуть бути оскаржені у загальному порядку, встановленому ГПК України.

Штрафні санкції у господарському процесі закріплені та діють нормативно, так згідно з ч. 4 ст. 74 ГПК України учасники судового процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження судді або при колегіальному розгляді справи — головуючого судді, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил. За неповагу до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом.

Ця відповідальність передбачена ст. 185–3 КУпАП у вигляді адміністративного штрафу від двадцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. У контексті положень ст. 185–3 КУпАП України неповагою до суду може бути також визнане злісне ухилення позивача, відповідача або експерта від явки в суд для участі у судовому засіданні, призначеному у господарській справі. Питання про притягнення особи до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується господарським судом негайно після вчинення порушення, у зв'язку з чим у судовому засіданні із розгляду господарської справи оголошується перерва.

На думку деяких учених, накладення штрафу в такому випадку є нечим іншим, як адміністративною відповідальністю, оскільки вже передбачений нормами КУпАП, однак у силу специфіки діяльності (безперервність судового засідання тощо) накладається в окремому процесуальному порядку. Із цим повністю погодитися не можна. Система права та система законодавства може не збігатися. Специфічні механізми, підстави та суб'єкти відповідальності утворюють її галузеву правову особливість. Не випадково ці штрафи можуть сприяти виникненню несприятливих наслідків для ходу всього судового провадження. Адже, зважаючи на таке, Л. Осокіна справедливо зазначає, що «за своєю юридичною природою судовий штраф є заходом процесуальної відповідальності» [16, с. 327]. Штрафні санкції також застосовуються судом за невиконання розпоряджень суду (наприклад, ст. 83). У п. 5 ст. 83 ГПК України передбачено

право суду, постановляючи рішення, стягувати в дохід Державного бюджету України з винної сторони штраф у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за ухилення від учинення дій, покладених господарським судом на сторону. Як видно, це може бути не лише фізична особа, а КУПАП розрахований на відповідальність фізичних осіб.

Не можна погодитися з твердженням деяких процесуалістів, що зазначена у п. 5 ст. 83 ГПК України відповідальність може бути покладена лише на сторону [17, с. 372]. Зважаючи на положення ГПК України, який наділяє третіх осіб, що заявляють самостійні вимоги на предмет спору, та третіх осіб, що не заявляють самостійних вимог на предмет спору, правами сторони за деякими винятками, ця процесуальна санкція може бути застосована і до третіх осіб. Аналіз положень роз'яснення президії ВАСУ № 02-5/289 від 18 вересня 1997 р. «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України» (зі змінами від 19 липня 2010 р.) дає змогу дійти висновку про можливість включення до кола таких суб'єктів і інших учасників судового процесу. Зокрема, п. 3.7.1 зазначеного роз'яснення встановлює, що неподання або несвоєчасне подання стороною у справі, іншим учасником судового процесу доказів із неповажних причин, спрямоване на затягування судового процесу, може розцінюватися господарським судом як зловживання процесуальними правами. При цьому відповідні дії або бездіяльність з урахуванням конкретних обставин справи може тягти за собою, зокрема, такі наслідки: стягнення штрафу з винної сторони в дохід Державного бюджету України (п. 5 ст. 83 ГПК України) або винесення у встановленому порядку окремих ухвал (ст. 90 ГПК України).

Заслугове на увагу думка про те, що передбачене п. 5 ст. 83 ГПК України право господарського суду у прийнятті рішення стягнути з винної сторони штраф у дохід Державного бюджету України стосується не лише рішень, прийнятих по суті справи, а й ухвал, у тому числі тих, якими розгляд справи не закінчується (наприклад, ухвали про відкладення розгляду справи у зв'язку з неявкою в судові засідання представника учасника судового процесу та/або неподанням ним витребуваних судом матеріалів тощо) [18, с. 181]. Водночас притягнення особи до встановленої законом відповідальності не звільняє її від обов'язку виконати ухвалу господарського суду, в тому числі про витребування необхідних документів і матеріалів (п. 12 листа ВГС України від 13 серпня 2008 р. № 01-8/482 «Про деякі питання застосування норм Господарського процесуального кодексу України, порушені у доповідних записках про роботу господарських судів у першому півріччі 2008 року»). Таким чином штрафні санкції у господарському процесі чітко спрямовані на виконання приписів господарського процесуального законодавства.

У ст. 100 АПК Росії зазначається, що штраф накладається арбітражним судом на підставах та розмірі, визначених цим Кодексом, та направляється до федерального бюджету. Тобто окрема норма спеціального процесуального закону вказує на додаткове призначення штрафу у господарському процесі — поповнення доходів бюджету.

У цивільному процесі застосовується поняття судового штрафу — це міра процесуального впливу у вигляді грошового стягнення, яка накладається судом у випадках і розмірах, передбачених ЦПК України, на осіб за невиконання процесуальних обов'язків та вимог суду. Судові штрафи діють на майнову сферу особи і є карою за невиконання конкретних процесуальних обов'язків, сприяють зміцненню дисципліни в судочинстві та підвищують його ефективність, судові штрафи покликані забезпечити виконання суб'єктами цивільних процесуальних відносин покладених на них процесуальних обов'язків та вимог суду, сприяючи цим виконанню завдань цивільного судочинства [19, с. 245]. М. Й Штефан виділяє цивільні процесуальні штрафи як «самостійну галузеву відповідальність (цивільну процесуальну відповідальність) у вигляді заходу майнового впливу, встановленого ЦПК України, і яка застосовується судом до осіб, котрі не виконали покладених на них конкретних процесуальних обов'язків у складі цивільних процесуальних правовідносин у справі» [20, с. 125]. Також вчений вказує на те, що заходи відповідальності спрямовуються на майно і особу правопорушника та вони мають майновий та особистий немайновий характер [21, с. 262–263]. У адміністративному процесі є поняття процесуального примусу, та як зазначає колектив авторів, «це є процесуальні дії, що застосовуються судом, органами владних повноважень (посадовими особами), уповноваженими розглядати і вирішувати адміністративні справи, до осіб, учасників проваджень, які порушують встановлені правила провадження або перешкоджають здійсненню адміністративних проваджень» [22, с. 172]. На жаль, у господарському процесі ці питання вирішені лише фрагментарно, що потребує уваги законодавця. Але, слід зазначити, що на сьогоднішній день просліджується чітка позиція законодавця щодо уніфікації деяких процесуальних інститутів, що в подальшому є механізмом запровадження в господарський процес нових видів процесуальної відповідальності.

Зокрема, доречно визначити такі специфічні ознаки штрафних санкцій у господарському процесі та зробити такі висновки щодо напрямів їх вдосконалення:

- штрафні санкції є формою господарської процесуальної відповідальності, що застосовується виключно у випадках, встановлених законом, та чітко спрямована на виконання приписів господарського процесуального законодавства;

- розмір штрафних санкцій передбачений виключно в законі та залежить від правопорушення, які допускають сторони та інші учасники процесу під час розгляду справи у господарському суді;

- уявляється, що штрафні санкції у господарському судочинстві — це специфічні санкції, які мають комплексний, самостійний і виключно грошовий характер;

- застосування штрафних санкцій у господарському процесі є не обов'язком уповноваженої особи, а її правом, що залежить від об'єктивних та суб'єктивних чинників;

- доречним є доповнення п. 5 ст. 83 ГПК положеннями щодо застосування штрафних санкцій не тільки до сторін, а й до інших учасників процесу, у випадку якщо господарський суд зобов'язав їх вчинити якісь дії.

Література

1. Лейст О. Э. Санкции в советском праве. — М., 1962.
2. Иоффе О. С., Шаргородский Н. Д. Вопросы теории права. — М., 1961. — С. 314.
3. Алексеев С. С. Проблемы теории государства и права: Курс лекций: В 2 т. — Т. 1. — Свердловск, 1972. — С. 371.
4. Базылев Б. Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы). — Красноярск, 1985. — С. 70, 87.
5. Александров Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе. — М., 1955. — С. 91–92.
6. Кудрявцев В. Н. Закон, поступок, ответственность. — М., 1986.
7. Носкова Е. А. Позитивная юридическая ответственность: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Казань, 2004. — С. 8.
8. Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории. — М.: Юрид. лит., 1991.
9. Липинский Д. А. Проблемы юридической ответственности. — С. Пб., 2003.
10. Бутнев В. В. Метод гражданского процессуального права и гражданская процессуальная ответственность // Юридические записки Ярославского государственного университета им. П. Г. Демидова. — 1997. — Вып. 1.
11. Чечина Н. А. Категория ответственности в советском гражданском процессуальном праве // Вестник ЛГУ. — 1982. — Вып. 3, № 17. — С. 74.
12. Воложанин В. П. Санкции в гражданском процессуальном праве // Российский юридический журнал. — 1997. — № 3. — С. 113.
13. Курьлев С. В. Санкции как элемент правовой нормы // Сов. гос. и право. — 1964. — № 8. — С. 48.
14. Осадча О. Г. Процессуальна відповідальність як категорія юриспруденції // Актуальні проблеми держави і права. — 2007. — № 25. — С. 135–141.
15. Бородин М., Кройтор В. Судебные и арбитражные расходы. — Х.: Бизнес Информ. 1997. — С. 26–27.
16. Осокина Г. Л. Гражданский процесс. Общая часть. — М.: Юристъ, 2003. — С. 327.
17. Теліпко В. Е. Науково-практичний коментар Господарського процесуального кодексу України. Станом на 1 грудня 2010 р. / За ред. Притики Ю. Д. — К.: Центр учбової літератури, 2011. — 608 с.
18. Господарське процесуальне право: Підручник / О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, Т. В. Степанова та ін.; за ред. О. П. Подцерковного, М. Ю. Каргузова. — Х.: Одиссей, 2011. — 400 с.
19. Комаров В. А. Цивільне процесуальне право. — К., 1999.
20. Штефан М. Й. Цивільний процес. — Вид. 2-ге, перероб. та допов. — К., 2001.
21. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. — 624 с.
22. Адміністративне процесуальне право України: навч. посіб. / Е. Ф. Демський. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 496 с.

Анотація

Коліна А. О. Штрафні санкції в господарському процесі. — Стаття.

Стаття присвячена розкриттю поняття, ознак та правової природи штрафних санкцій в господарському процесі як однієї з форм господарської процесуальної відповідальності.

Ключові слова: штрафні санкції, господарський процес, правопорушення, процесуальна відповідальність, компенсаційні санкції, цивільний процес, судові витрати, збитки.

Аннотация

Коліна А. А. Штрафные санкции в хозяйственном процессе. — Статья.

Статья посвящена раскрытию понятия, признаков и правовой природы штрафных санкций в хозяйственном процессе как одной из форм хозяйственной процессуальной ответственности.

Ключевые слова: штрафные санкции, хозяйственный процесс, правонарушение, процессуальная ответственность, компенсационные санкции, гражданский процесс, судебные расходы, убытки.

Summary

Colina A. A. Penalty approvals in economic process. — Article.

The article is sanctified to opening of concept, signs and legal nature of economic penalty judicial approvals as one of widespread form of economic judicial responsibility.

Keywords: penalty approvals, economic process, offence, judicial responsibility, compensative approvals, civil procedure, legal expenses, losses.

УДК 346.91:347.921:347.122

Х. О. Цісельська

ЗАКОННИЙ ІНТЕРЕС ЯК КРИТЕРІЙ КЛАСИФІКАЦІЇ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРЬСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Постановка проблеми. Одночасно з економічними перетвореннями в Україні трансформуються норми процесуального права. Суттєвим чином економічні зміни позначаються на господарському процесуальному праві, що свідчить про позитивний розвиток України як правової соціальної держави. Саме тому на сьогоднішній день приділяється велика увага регулюванню відносин, що виникають під час здійснення правосуддя господарськими судами України. Адже законність та правильність розгляду справи судом є найпріоритетнішим напрямом розвитку сучасної системи правосуддя з метою захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарського судочинства.

Мета дослідження. В межах даного питання актуальним є необхідність визначення процесуального положення кожного з учасників господарського судочинства, оскільки від цього залежить, якими саме процесуальними правами та обов'язками вони будуть наділені, а об'єм прав та обов'язків відрізняється один від одного в залежності від різновиду групи учасників господарського судочинства.

Таким чином, одним з найважливіших питань організації господарського судочинства є встановлення складу та процесуального положення його учасників.

Стан дослідження. Дослідженню проблем, пов'язаних із правовим статусом учасника господарського процесу, присвятили свої роботи такі вчені, як: Т. Абова, Н. Абрамов, А. Арифюлін, Н. Артеб'якіна, І. Балюк, В. Белянєвич, С. Боровик, С. Васильєв, Т. Григор'єва, П. Логинов, В. Мамутов, С. Мудрий, И. Побирченко, В. Погорецький, Ю. Попова, Д. Притика, І. Решетнікова, М. Рожкова, Т. Сахнова, Є. Терещева, М. Титов, М. Треушніков, Д. Фурсов, Н. Хаманєва, О. Чапля, В. Шерсток, М. Шварц, Т. Шкляр, В. Щербина, М. Юков, В. Яковлев, В. Ярков та інші.

Для визначення ролі кожної групи учасників у розгляді господарської справи судом і кола їхніх процесуальних прав та обов'язків важливе значення відіграє класифікація учасників господарського процесу.